

formării umane în diversele sale etape, surprinse istoric și metaistoric deopotrivă. Identifică destins pârghiile definirii educaționale a Europei de odinioară și a oricărui cetățean european, indiferent de geografia în care i s-a îngăduit nașterea fizică. Deloc lipsit de poezie stilul lucrării rămâne unul metodic, descoperind zeci de căi de asumare a unei cercetări în domeniul atât de restrâns al gândirii epistemice asupra formării ca fenomen al culturii și al culturii sociale. De altfel și construcția bogatei *Bibliografii generale* (pp. 221-251) cheamă la o și mai adâncă analiză a fenomenelor exprimate de autor, identificând cele mai mari sinteze ale gândirii asupra modului în care gândirea se propune gândirii, cele mai ample hărți de cercetare a sufletului educației, pe când aceasta nu se bloca în pragurile pragmatismului ci dezvolta practicul pe o formă de axiologie vie, ale cărei artefacte azi pare că dăunează grav nelucidei pedagogii pe nedrept numită a *școlii Bologna*. Pentru tinerii studioși în domeniul pedagogiei astfel de lecturi îi obligă să reconsidere aspectele legate de istoria acestei nedreptățite științe a cunoașterii umane.

Pr. Conf. Univ. Dr. Constantin Necula

Archbishop Chrysostomos, *The Sculptor and His Stone. Selected Readings on Hellenistic and Christian Learning and Thought in the Early Greek Fathers*, James Clarke & Co, 2016, Cambridge, UK, 161p, ISBN 978 0 229 17622 1.

Această carte este o colecție de articole dogmatice, apologetice și istorice ale unor teologi greci, atât clerici cât și laici, venite să sublinieze adevărata legătură dintre gândirea greacă veche și gândirea creștină răsăriteană. Sunt unsprezece articole și o introducere-program, care în ansamblul lor aduc lumină în iureșul părerilor de tot felul referitoare la influențele unei culturi asupra celeilalte.

În *Introducere* (pp. 1-8), autorul reliefează că gândul ce a stat la baza încorporării unei astfel de colecție de articole a fost atitudinea Părinților greci față de învățătura clasică. Părinții greci au observat comuniunea de ethos dintre cele două tradiții – cea clasică grecească și cea creștină, iar legătura între filosofia greacă și religia creștină a fost discutată și studiată încă din primele secole. Gândirea greacă, încă încețosată, în contact cu profetismul iudaic s-a luminat, a ajuns la plinătate. Deși îi apreciau pe cei vechi, Părinții erau precauți, „au băut din fântânile/izvoarele vechi, apa filtrată prin anumite filtre doctrinare” (creștine).

În Cap. 1. *Omul și universul său în gândirea elenistică și la Părinții greci* al autorilor Grigorie Telepneff și Arhiepiscopul Chrysostomos (pp. 9-20), aceștia reliefează faptul că relația dintre gândirea greacă și Sfinții Părinți greci e astăzi greșit înțeleasă atât de către teologii apuseni, cât și de cei ortodocși care trăiesc în Apus. Aceștia au pierdut din vedere faptul că, în primele veacuri creștine, a avut loc un proces de dezvoltare a gândirii, pornind de la filosofia clasică la gândirea patristică. Au existat afinități între cele două culturi, dar și deosebiri clare. Părinții au împrumutat limbajul, imagini și idei, dar conținutul a fost diferit, ei le-au *botezat*, le-au transformat astfel încât acestea să poată purta mesajul revelat

Recenzii

al lui Hristos. Nu a fost o relație asemănătoare celei student – profesor, ci mai degrabă una sculptorul și piatra sa; de aici și titlul colecției de față. Ei au folosit filosofia și gândirea greacă așa cum folosește sculptorul piatra. Au existat urme de adevăr creștin în elenism, de aceea și Sfântul Iustin Martirul îl numește pe Platon creștin înainte de Hristos.

În Cap. 2. *Trup, Suflet și Spirit la cei vechi, la Sfinții Părinți și moștenirea lor teologică în creștinismul răsăritean* – de Arhiepiscopul Chrysostomos (pp. 21-52), acesta ne pune în față un articol antropologic de sinteză, cuprinzător și profund. Încă de la început el apreciază faptul că astăzi filosofia, psihologia și medicina, în spațiul apusean, au ajuns la ideea că trupul, mintea și sufletul omenesc sunt părți ale unui întreg, nu sunt separate. Anticii știau lucrul acesta. Pitagora vedea în boală o dizarmonie între trup și suflet. Pe de altă parte, antropologia la Părinții greci este tributară învățăturilor dogmatice ale primelor Sinoade Ecumenice. Disputele care au existat pe seama terminologiei nu au fost doar o ceartă puerilă pe cuvinte, așa cum se crede astăzi, ci au avut importanță antropologică întrucât, omul fiind o icoană a Fiului, învățătura despre Hristos se reflectă în înțelegerea corectă a omului în genere, și este cheia înțelegerii ortodoxe a tuturor tainelor credinței.

Sunt tratate în continuare chestiuni adânci, cum ar fi cele legate de tripartiția sau bipartiția omului, facultățile sufletului, căderea proto-părinților în păcat și consecințele antropologice aferente acesteia, pervertirea naturii și restaurarea ei împreună cu restaurarea omului prin învierea lui Hristos, paralela între Adam cel vechi și Adam cel nou, Eva și Fecioara Maria, unirea ipostatică și îndumnezeirea naturii umane în persoana lui Iisus Hristos.

În Cap. 3. *Părinții greci și cunoașterea seculară*, același Arhiepiscop Chrysostomos împreună cu Arhimandritul Patapios (pp. 53-65), deplâng faptul că în Biserică există unii *anti-intelectuali* și, prin urmare, Biserica în ansamblul ei este etichetată ca fiind împotriva cunoașterii. Cuvintele Sfinților Părinți sunt scoase din context și sunt folosite pentru a condamna cunoașterea lumească. Articolul arată că Părinții greci nu au respins cunoașterea seculară, ci dimpotrivă, în Răsăritul creștin au fost înființate universități: în Constantinopol, Alexandria, Beirut, Atena, Niceea, Tesalonic. În continuare aduce exemple de sfinți apropiați veacului nostru care au fost profesori și/sau studenți ai unor universități de prestigiu – prin aceste exemple arătând că nu sunt incompatibile cele două tipuri de cunoaștere. Atrage totuși atenția asupra cunoașterii sterpe, de dragul cunoașterii, aceea care îngâmfă și care își este autosuficientă. Cunoașterea seculară trebuie să fie deschisă spre cea duhovnicească și să călăuzească spre aceasta.

În Cap. 4. *Transformarea nomenclaturii filosofice grecești în Tradiția Patristică greacă* – aceași autori (pp. 66-80) încep prin a arăta faptul că un același cuvânt are înțelesuri diferite în tradiții diferite, în domenii de cercetare diferite și chiar în perioade istorice diferite. În acest context Biserica a fost acuzată pe nedrept că ar fi preluat și ar fi fost influențată de filosofia greacă păgână, fie aceasta platonice, neoplatonică sau gnostică. Cei care susțin acest lucru sunt superficiali în gândirea lor, Părinții greci au folosit nomenclatura epocii în scop apologetic, exprimând prin intermediul acesteia învățăturile creștine și arătând deopotrivă asemănările și deosebirile de gândire. Sfântului Grigorie de Nyssa spune despre filosofia greacă faptul că e tot timpul în gestație, dar niciodată nu naște. Articolul devine profund apologetic atunci când tratează controversa isihastă referitoare la rugăciunea inimii, Sfântul Grigorie Palama și Varlaam și discuțiile acestora,

cum cel din urmă îl acuză pe cel dintâi de influențe filosofice păgâne. Autorii arată că aceste polemici isihaste trădează mai degrabă influența aristotelică a Apusului Creștin decât cea a Răsăritului.

Cap. 5. *Noțiunea de retorică în Tradiția Patristică ortodoxă răsăriteană* al Episcopului Auxențiu (pp. 81-93), reliefează faptul că retorica nu a fost străină Părinților greci, ci ei chiar au avut cuvinte de apreciere față de marii retori din vechime, dar pe de altă parte s-au și distanțat de arta vorbirii în sine, folosind astfel retorica ca pe un veșmânt frumos doar în slujba adevărului. Retorica are o putere în sine; ea poate fi folosită spre bine, adevăr, dreptate, dar are puterea de a și vătăma, dacă este folosită cu acest scop. Adevărul este considerat de către toți ca având autoritate. Asemenea și Sfânta Scriptură este considerată ca fiind adevărată și autoritativă. Întrebarea care se ridică este de ce este interpretată diferit de unii și de alții și ce lucru deosebește greșeala de adevăr. Răspunsul pe care îl dă autorul este Tradiția, mărturia Părinților (*consensus Patrum*). Mărturia Tradiției e autentică și adevărată pentru că nu e o construcție silogistică, ci e viață, e verificată, verificabilă și cere să fie verificată în continuare. Cunoștințele abstracte, discursul teologic speculativ pe seama Sfintei Scripturi dacă nu se poate verifica empiric, poate duce la greșeală sau chiar erezie. Dumnezeu fiind în esență incognoscibil, cuvintele nu Îl pot defini. Cunoașterea lui Dumnezeu se realizează pe măsura curățirii sufletului împreună și trupului, și în măsura asemănării cu El. Cel care vorbește despre Dumnezeu trebuie să o facă pe măsura a cât „L-a trăit”, iar cei care-l ascultă pe cel care vorbește trebuie la rândul lor să depună un efort de a se curăți pentru a putea înțelege mai mult.

Cap. 6. *Conceptul de „filozofie” în tradiția elenă* – de Constantin Cavaros (pp. 94-118), este sistematic elaborat, prezentând succint înțelesurile cuvântului *filozofie* așa cum a fost înțeles acesta de-a lungul timpului, începând de la Pytagora (secolul VII î.Hr.) și până în vremurile noastre. Articolul are trei părți și o concluzie. În prima parte sunt date zece folosiri ale cuvântului *filozofie* în epoca precreștină: iubire de înțelepciune, meditarea la moarte, cercetarea de sine și cercetarea între-laolaltă, dialectică, calea cea mai bună în viață, plus cinci definiții aristotelice. A doua parte a articolului reia cele zece înțelesuri de dinainte și arată modul în care acestea au fost receptate și adaptate în epoca creștină. Ultima parte enumeră alte șase înțelesuri ale cuvântului *filozofie*, specifice mediului creștin: filosofia internă și externă, scrierile ortodoxe ca filosofie, trăirea învățaturii creștine ca filosofie, isihia și calea monahală.

Cap. 7. *Imagini ale Frumuseții nevăzute: Estetica platoniană și iconografia bizantină* – de Arhimandritul Patapios (pp. 119-130), tratează ideea *frumosului* (văzut și nevăzut) așa cum apare în scrierile lui Plotin și în tradiția bizantină. Pornind de la ideea că arta imită natura, Plotin merge mai departe spunând că natura, la rândul ei, este expresia sensibilă a unei idei/forme invizibile/noetice. Contemplarea frumosului ar trebui să fie asemenea unui urcuș de la cele văzute la cele nevăzute, în ultimă instanță urcuș spre Dumnezeu. În iconografia bizantină natura este spiritualizată, văzut în lumina lui Dumnezeu, iar privitorul, pentru a putea vedea (în) această lumină are nevoie de curățire interioară. Ideea curățirii minții de tot ceea ce o murdărește, pentru a putea contempla frumosul, apare și în Eneadele lui Plotin, fiind astfel o asemănare esențială între cele două culturi.

În Cap. 8. *În apărarea evlaviei: Respect pentru cuvinte și respect pentru „Cuvântul”* – (pp. 131-136), autorul, J.C.B. Petropoulos, atrage atenția asupra două moduri diferite de

Recenzii

citire și înțelegere a textelor religioase (biblice și patristice). Exegetul religios trebuie să fie și filolog în sensul inițial al cuvântului, adică iubitor de cuvânt. O analogie se face aici cu suirea lui Moise pe Muntele Sinai (așa cum este tâlcuită de Sfântul Grigorie de Nyssa), în sensul că aceiași pași trebuie urmați și de exeget pentru a putea vedea pe Dumnezeu în spatele cuvintelor. În acest proces, evlavia (*eusebeia*) joacă rolul cel mai important. În lipsa acesteia, gândirea pozitivistă, care pune totul la îndoială, nu va reuși niciodată să înțeleagă corect textele religioase, cu atât mai mult să-L găsească pe Dumnezeu în ele. Evlavia este astfel condiția *sine qua non* pentru înțelegerea corectă a Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți.

Cap. 9. *Libertatea voinței, caracter și responsabilitate în gândirea greacă veche, la Sfinții Părinți greci și în existențialismul modern* – de Constantin Cavaros (pp. 137-148), face legătura între libertate și responsabilitate, cum una o presupune pe cealaltă. Deși filosofia greacă și chiar cultura greacă veche în ansamblul ei, e marcată oarecum de fatalism și determinism, există unele locuri însă, la Platon și la Aristotel, unde libertatea și responsabilitatea sunt puse clar pe seama omului. Pe de altă parte, Biserica și Sfinții Părinți au luptat pentru dreapta credință și în ceea ce privește libertatea. Evul Mediu, ca epocă teocentrică, a menținut această credință până în timpul filosofilor moderni ca Schopenhauer, Freud (psihanalist), Hobbes, Hume, Ayer, care susțineau determinismul (dur sau moale). De aici autorul revine la dreapta învățătură și la Părinții Bisericii, arătând cauzele contradicției în ceea ce privește existența libertății – firea slăbănogită de păcat; Eliberarea vine pe măsura lucrării virtuților, restaurând firea căzută.

Cap. 10. *Moștenirea greacă veche* – de Constantin Cavaros (pp. 149-155), un articol scurt, dar de perspectivă, scoate în evidență moștenirea culturală și spirituală pe care a lăsat-o Grecia lumii. Toate științele și artele își au rădăcina în Grecia, dovadă fiind tocmai cuvintele care desemnează aceste discipline și cuvintele cu care *operează* acestea. Limba greacă s-a răspândit în tot bazinul Mării Mediterane prin cuceririle lui Alexandru Macedon, fapt ce a facilitat răspândirea ulterioară a creștinismului. Ca o smerită concluzie, autorul îl citează pe filosoful american Alfred North Whitehead, care numește Grecia „Mamă a Europei”.

Cap. 11. *Moștenirea elenă în Bizanț* – de Constantin Cavaros (pp. 156-161), vine ca o prelungire a celui precedent, și arată moștenirea lăsată lumii de Bizanț. Această moștenire constă în formularea doctrinei creștine, scrierile Sfinților Părinți, iconografia liturgică și cântarea bizantină, arhitectură și iconografie, drept politico-bisericesc (numit ulterior simfonia bizantină).

Masterand Bogdan Cerveneac Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna”

Arhimandrit Visarion Joantă, *Călătorie spre împărăția lui Dumnezeu (II)*, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2016, 298 pagini

Cunoscând prea bine importanța pe care o are educația duhovnicească într-o școală teologică, mai ales în situația de criză și de confuzie din perioada post revoluționară,